

משוליית הרופא לאחות מוסמכת: תולדות הסיעוד הישראלי

רקפת זלשיק

נירה ברטל, לצדך בדרך: פרקי היסטוריה של הסיעוד הישראלי
1936–2015, הוצאת כרמל, ירושלים 2015, 381 עמודים.

ג'ואן לינאו, אחות והיסטוריונית של הרפואה והעורכת הראשונה של כתב העת *History Nursing Review*, כתבה בשנת 1996: 'היסטוריה היא המקור שלנו לזהות, הדי-אן-איי התרבותי שלה – היא מאפשרת לנו חיי נצח קולקטיביים. [...] להכיר את העבר, מאפשר לאחיות לדמיין את האפשרויות שיש להן בעולם היומיומי וגם בעתיד'.¹

ספרה של נירה ברטל, שעבדה שנים רבות כאחות בהדסה ומשנת 2001 מלמדת סיעוד באוניברסיטה העברית, משקף במובנים מסויימים את דבריה של לינאו. מקומה של ברטל בשדה אפשר לה גישה מלאה לאחיות ותיקות שהיא ראינה תוך הבנה מקצועית ואישית של המערכת 'מבפנים'. הספר הוא המשך לספרה הראשון, *חמלה וידע: ראשית מקצוע הסיעוד בארץ ישראל 1918–1948* (2005), ומחויבות המחברת לנושא המחקר כמו גם להכרה ולהוקרה של מקצוע הסיעוד בארץ, ניכרת.

הספר, המחולק ל-11 פרקים, מציג את ההיסטוריה של הסיעוד הישראלי מנקודת מבטן של אחיות הדסה דרך ראיונות של 65 מהן, תוך התבססות על חומרים ארכיוניים וספרות יפה. נקודת המוצא של ברטל היא מרכזיותן של אחיות הדסה בעיצוב הסיעוד כמקצוע בארץ. כמו במקומות אחרים שבהם התאפיינה פעילותן של האחיות כסוכנות של שינוי מצד אחד, והתבצרות במסגרות הקיימות, מצד אחר (עמ' 38), כך גם במקרה של בית הספר של הדסה בירושלים. בית הספר, שנתמך מקצועית וכלכלית בידי הארגון האמריקני-יהודי של נשות הדסה, הושפע מהמודל האמריקני והתבסס על ציות והקפדה על שמירת מסגרות,

לצד יזמות ושינוי. מצב זה יצר מתחים ודילמות בעיקר ביחסים עם הרופאים בשאלה תחת איזו סמכות תתנהל הפעילות הסיעודית והעוסקות בה (עמ' 42).

ברטל מראה כי בתהליך ההתמקצעות של התחום התקיימה דינמיקה מורכבת של צמצום והרחבה של גבולות הפרופסיה של הסיעוד ללא הרף: תפקיד האחות המרדימה, שהיה נפוץ בשנות החמישים בישראל, נאסר בסוף שנות השישים (עמ' 87). מנגד, עבודת האחות ביחידה למניעת זיהומים הייתה בין הסנוניות הראשונות בשנות השישים של העברת סמכויות של רופאים וחוקרים לידי אחיות. כך גם יחידת הדיאליזה ביחידה למטבוליזם כירורגי ותזונה בשנת 1979, כמו גם הסיעוד האונקולוגי, ובתחומי הסוכרת והאיידס (עמ' 95, 96).

בפרק העשירי משתמשת ברטל בשלוש התמחויות – אחיות בריאות הציבור, מיילדות ואחיות חדרי ניתוח – על מנת להמחיש את השינויים שעבר המקצוע. קשה להמעיט בחשיבות של אחות בריאות הציבור בפלשתינה המנדטורית ובעשורים הראשונים של מדינת ישראל בקליטת העלייה. גם האחות המיילדת, שהחלה לפעול בארץ בשנות העשרים, הייתה נדבך חשוב בסיעוד ומשמשת דוגמה טובה לצמצום סמכויותיה מסוף שנות השבעים ואילך עקב ההתקדמות הטכנולוגית, ההשפעה האמריקנית והחשש מתביעות משפטיות שיגישו מטופלים נגד בית החולים. לעומת זאת הושפע תפקידה של האחות בחדר הניתוח והשינויים שחלו בו במשך השנים מחמישה גורמים עיקריים: התרחבות הסמכות הסיעודית והטיפול בבני אדם; תקנים ונהלים; שינויים בשיטות ההרדמה; טכניקות ניתוחיות חדשות ושינויים בסביבה הפיזית (עמ' 264).

לשינויים אלה תרמו, כמובן, גם תהליכי האקדמיזציה של מקצוע הסיעוד מסוף שנות השישים, שנדונים בפרק השישי (עמ' 167). ברטל מתארת את תהליך ההתעצמות וצבירת הכוח של הסיעוד מסוף שנות השבעים ואילך. זאת בעקבות המעבר למסגרות ההוראה באוניברסיטאות וטיפוח המחקר שם ובבתי החולים. קידום הסיעוד למעמד של פרופסיה בא לידי ביטוי בהרחבת האוטונומיה והגבולות, בחיזוק ההגדרה העצמית והפילוסופיה הקיבוצית של האחיות ובשילוב הסיעוד במוקדי הכוח של הניהול, שבו דן הפרק השביעי. מסוף המאה התשע-עשרה, כאשר הסיעוד החל להיתפס כמקצוע לנשים, היה מתח אידאולוגי מתמיד בין השאיפה של העוסקות בו לחיי משפחה מצד אחד ולהתמקצעות מצד שני. המתח הזה נדון במידה רבה בפרק החמישי. בעזרת ראיונות עם אחיות מכמה דורות נבחנות בו הסיבות לבחירה במקצוע בשנות קיומו בארץ. הפרק עוסק גם בתכונות הנדרשות מהאחות הסיעודית ובחשיבות התגמול הפנימי והחיצוני, אך גם במקרים של קונפליקט של עלבון ושל פגיעה שחוו האחיות המרואיינות. ברטל מציגה דמויות של אחיות שהיו חוד החנית של המקצוע, כגון שולמית קנטור שייבאה רעיונות מקצועיים מארצות הברית וייסדה את מחלקת הסיעוד במשרד הבריאות; מלכה זגגי שהתמנתה לאחות הראשית בצה"ל עם קום המדינה; וכן עדה נאמנה־אייזנבד, שושנה שטרנברג, רחלה לוי־בז'ניסקי ואחרות, שלכל אחת היה סגנון התנהלות משלה.

הפן המגדרי ואפיון האחות הסיעודית כאם ואחות, כמו גם הדימוי של 'מלאכית בלבן' לצד היותה, כביכול, שוליה של הרופא ותו לא, נכח לאורך כל ההיסטוריה של המקצוע. הפרק השמיני מתמקד בחולה שנמצא תחת טיפולן של האחיות. ברטל מצביעה על שינוי מגמות הטיפול הסיעודי שחלו מתקופת המנדט ועד היום: מהשיטה הפונקציונלית, ההקפדה על רוטינה וטשטוש ייחודו של החולה – לאינדיבידואליזציה שלו, לתקשורת עמו, להדרכתו ולתפיסת ה־Caring (עמ' 201). אי אפשר להבין שינויים אלה ללא ההקשר של התפתחויות טכנולוגיות במדע הרפואה, ההשפעה האמריקנית והשתלטות הגישה הנאו־ליברלית על מערכת הבריאות בישראל.

בעשורים האחרונים החלו להתפרסם מחקרים היסטוריים שהצביעו על התפקיד שמילאו המדע והרפואה בבניית הזהות הלאומית המודרנית ובתהליך בניין אומה בעיקר בחברות מהגרים. במאה העשרים הייתה התרומה של הרפואה מרכזית בשינויים בתוחלת החיים ובתמותת תינוקות והיא בעלת תפקידים רבים במערכות הרווחה וההשכלה של המדינה המודרנית. אך יותר מכול השפיעה הרפואה במאה העשרים על הדרך שבה אנשים תחזקו את גופם ואת נפשם, והיו ביחסי גומלין עם העולם סביבם. כיום חוקרים ההיסטוריונים של הרפואה את תפקידה של המדיקליזציה בחיי היום־יום מההריון והלידה וכלה במוות בגישה ביקורתית. במסגרת זו עולים נושאים חדשים ובהם: הגירה ומדיניות רפואית ושימוש בהצדקות מדעיות בקבלת קבוצות מהגרים שונות או בהדרתן; תנועה 'גלובלית' של אנשים, מחלות, מגפות, טכנולוגיות ורעיונות מדעיים, החוצים את גבולות מדינת האדם; וכמובן, בחינת תפקידם של המטפלים (בעולם המערבי או במקומות אחרים) בתהליכים אלה, ובהם גם את תפקידם של האחיות והאחים בהפצת ידע ובהענקת טיפול רפואי לאוכלוסיות השונות ותמיכה בהן.

אפשר לחלק את ההיסטוריוגרפיה של מקצוע הסיעוד למגמות מספר: תיעוד ויגיי (Whiggish), שנועד לחזק את הזהות המקצועית, כגון תרומותיהן של מסדרי נזירות לסיעוד וביוגרפיה של אחיות מרכזיות ומוסדות סיעוד מקומיים; היסטוריה חברתית שהתפתחה החל משנות השבעים של המאה הקודמת ובחנה באופן ביקורתי סוגיות של מעמד, מגדר וגזע בהתפתחות המקצוע; היסטוריה של עשייה קלינית וסמכות רפואית; וכן היסטוריוגרפיה של הסיעוד בהקשר הלאומי. ספרה של ברטל מוסיף נדבך נוסף להיסטוריוגרפיה זו, ויותר מזה. חשיבותו של הספר נובעת מן התיעוד העשיר שבעל פה שעליו התבססה ברטל, של דורות של אחיות בישראל, שמקבץ פרשנויות מגוונות להיסטוריות של פרטים, ושופך אור על פרקטיקות של סיעוד אשר תורמים למחקר ההיסטורי של המקצוע. מקצוע הסיעוד מאפשר מחקר בכיוונים שונים. הוא משקף את חלוקת העבודה ואת יחסי הרופא־אחות בשאלת הסמכויות הרפואיות, קשור בשליטה חברתית ובתהליכי מיסוד והתמקצעות. ההיסטוריוגרפיה של מקצוע הסיעוד בישראל ומרכזיותו של ארגון הדסה בהתפתחות זו הם חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של בניית היישוב היהודי בארץ ישראל ומהתפתחותה של מדינת ישראל כמדינת רווחה. על כן הספר יכול לעניין לא רק אנשי רפואה והיסטוריונים

של הרפואה, בהצטרפו למחקרים אחרים שהתפרסמו בתחום כגון על היגיינה ביישוב היהודי ובמעברות,² על ילדים עזובים,³ על גידול תינוקות,⁴ ועל הגירה ובריאות בשנות החמישים,⁵ אלא גם חוקרים של החברה הישראלית, סוציולוגים של מקצועות וחוקרי מגדר.

-
- 2 אורית רוזין, 'תנאים של סלידה היגיינה והורות של עולים מארצות האיסלאם בעיני ותיקים בשנות החמישים', **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 12 (2002), עמ' 138-195; דפנה הירש, 'באנו הנה להביא את המערב': הנחלת היגיינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט, קריית שדה בוקר 2014.
- 3 תמי רוז, ילדי הפקר: החצר האחורית של תל-אביב המנדטורית, תל-אביב 2009.
- 4 שחלב סטולר-ליס, 'כך אגדל תינוק ציוני: הבניית התינוק והאם הארץ-ישראליות באמצעות ספרי הדרכה להורים', **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 13 (2003), עמ' 277-293.
- 5 נדב דוידוביץ' ושפרה שוורץ-לידר, 'הגירה, בריאות וכור ההיתוך הישראלי', שם, עמ' 181-201.